

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Пахомов І.В., старший викладач кафедри педагогіки, психології та менеджменту ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України

Метою нашого дослідження є визначення особливостей розвитку соціальної відповідальності педагогічних працівників закладів професійної освіти (далі – ЗПО).

У психології відповідальність педагога розглядається як узагальнена моральна і соціально-психологічна якість його особистості, що поєднує компоненти її афективно-мотиваційної, інтелектуальної та діяльнісно-поведінкової сфер як тілесно-духовної цілісності. Вона постає як результат інтеграції всіх психічних функцій педагога: суб'єктивного сприйняття навколишнього світу, оцінки власних чуттєвих ресурсів, емоційного ставлення до обов'язку, волі.

У науковій літературі (В. Актаєва; С. Баранова; О. Гурлева; С. Ковальчук; О. Костюк; О. Лукашов; В. Сагань; М. Садова) зустрічаються різні класифікації відповідальності: залежно від суб'єкта (особистісна і суспільна), за способами регулювання (правова і моральна), у часовому вимірі (ретроспективна та перспективна), за видами соціальних ролей (політична, громадянська, суспільна, партійна, виробнича, професійна та сімейна), за суб'єктом відповідальності (особистості, керівника, організації, держави), за регулюванням суспільних відносин (адміністративна, цивільна, дисциплінарна, матеріальна, кримінальна).

Вітчизняні вчені (М. Актаєва, С. Баранова, Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, В. Бочелюк, Т. Гурлева, О. Ковальчук, Г. Костюк, С. Костюк, О. Лукашов, І. Сагань, М. Садова, М. Савчин, В. Рибалка, В. Татенко, Т. Титаренко та інші) визначили складові, критерії відповідальності особистості та її компоненти.

Досліджуючи відповідальність з точки зору психологічної науки, І. Бех та М. Савчин характеризують її як провідну якість особистості, що концентрує усвідомлення нею свого обов'язку, як форму регуляції та саморегуляції

особистості, що визначає ефективність діяльності та характеризують відповідальність як мету освітнього процесу. Вчені зазначають, що відповідальність є особистісною якістю (М. Савчин), атрибутом моральної категорії «совість» (Г. Балл), визнанням активної причетності до суспільства (І. Бех), екзистенційним переживанням втілення сутнісного в собі (В. Татенко).

Тобто, розглядаючи відповідальність як інтегральну властивість особистості педагога, науковці виокремили чинники формування й реалізації відповідальної поведінки: точність, пунктуальність, вірність особистості у виконанні обов'язків; толерантність, готовність сприймати інших людей такими, якими вони є, терпиме ставлення до оточуючих як до партнерів по спілкуванню та взаємодії, емпатія; мораль та моральність, міру моральної зрілості особистості; рівень соціальної зрілості, соціальну спрямованість особистості, систему цінностей та особистісних смислів, готовність підпорядковуватися нормам та правилам суспільного життя, загальну соціально-психологічну компетентність.

Отже, у сучасних психологічних дослідженнях відповідальність педагога розглядається як цілісна якість особистості, в якій інтегровані духовні, соціально-психологічні та психофізіологічні функції, що забезпечують розвиток особистості як суб'єкта відповідальної поведінки. Вона є однією із важливих властивостей його особистості, яка не тільки проявляється у конкретній діяльності, але й слугує внутрішньою умовою організації життя і діяльності, істотно впливає на особливості становлення особистості в цілому, сприяє ефективному перебігу процесів саморозвитку і самовдосконалення, є регулятором загальнолюдських і моральних цінностей. Не зважаючи на певні розбіжності у наукових підходах до визначення сутності поняття «відповідальність», їх об'єднує загальний компонент – необхідність нести відповідальність за результат своїх дій.

Здійснений теоретичний науково-літературний аналіз дозволяє співвіднести дві категорії: «відповідальність» та «соціальна відповідальність», який доводить, що друга категорія є відображенням першої та несе особистісний

характер. Загальними механізмами забезпечення відповідальної поведінки є саморегуляція мотивації та поведінки, свідомість, самосвідомість і мораль. Головним стимулом дій повинна бути внутрішня потреба особистості творчо, результативно впливати на себе та оточуючих.

У психології соціальна відповідальність має дуже широкий розкид трактувань: від громадянського обов'язку, дотримання норм та інтересів суспільства до внутрішнього зобов'язання вчиняти "правильні" дії, безкорисливо допомагати іншим, відповідальності за наслідки своїх дій. Вона характеризується обізнаністю в соціальних процесах, смисложиттєвими цінностями, почуттям впевненості та надійності, почуттям довіри до суспільства, мотивацією до дії, розвиненим почуттям відповідальності, вольовою саморегуляцією, активною життєвою позицією та прагненням до саморозвитку.

Соціальна відповідальність визначається вченими (М. Актаєва; С. Баранова; Г. Гурлева; С. Ковальчук; О. Костюк; О. Лукашов; С. Сагань; М. Садова) як якість особистості, що характеризується прагненням і вмінням оцінювати свою поведінку з точки зору користі чи шкоди для суспільства, яка порівнює свої вчинки з вимогами суспільства, нормами, законами та співвідносить свої потреби з реальними можливостями.

Аналіз сучасних визначень дозволяє виокремити такі аспекти розуміння соціальної відповідальності особистості педагога:

- знання, розуміння соціально значущих цінностей і норм суспільства (М. Korschun; А. Agbuda; С. Tran; В. Weinstein) та їх прийняття (В. Василенко; С. Wray-Lake; В. Anderson; О. Лукашов);

- розуміння й оцінка соціальної значущості наслідків своєї діяльності та поведінки для інших осіб, груп, суспільства, людства (В. Василенко);

- схильність у прийнятті рішень і діях дотримуватись соціальних норм поведінки (М. Korschun; Б. Байрачний; В. Василенко) та діяти відповідно до суспільних потреб та інтересів, дбаючи про суспільний добробут (С. Wray-lake; О. Вітковська; С. Soetano; А. Agbuda; С. Tran; Т. Lopez-Davis; В. Anderson);

- готовність нести відповідальність за власні дії та їх наслідки перед суспільством (Б. Байрачний; В. Василенко; С. Костюк) та перед собою, завдяки здатності до саморегуляції, зокрема до морального самосанкціонування.

Тобто, більшість авторів розглядають соціальну відповідальність як структурне утворення, що є сукупністю особистісних якостей людини, які на основі синтезу психічних функцій забезпечують суб'єктивне сприйняття навколишнього світу, вибудову ціннісно-сислової сфери, цілей, мотивів, емоційного ставлення до суспільства, вольову саморегуляцію та вибір шляхів саморозвитку.

Система соціальної відповідальності постає як цілісна єдність елементів: суб'єкт (як окрема особистість, так і соціум); об'єкт (за що суб'єкт несе відповідальність); інстанція (перед ким відповідає).

Зміст відповідальності, як соціально-психологічного конструкту, включає взаємозв'язок об'єктивних і суб'єктивних її аспектів, які проявляються у вимогах суспільства, що висуваються до особистості, її соціальних якостей та визначених її місцем у системі суспільних відносин (статусом), що дозволяє окреслити межі прояву її відповідальності (об'єктивна сторона); в емоційному переживанні та раціональному осмисленні характеру суспільних вимог та передбаченні наслідків власної діяльності та поведінки (суб'єктивна сторона); практичній реалізації особистістю суспільних вимог у конкретній діяльності та оцінці цієї діяльності відповідно до інтересів суспільства, колективу, власне особистості (об'єктивно - суб'єктивна сторона).

Одним з компонентів соціальної відповідальності є професійна відповідальність. Вона полягає у допомозі окремим індивідам, спільнотам і суспільству в цілому через розуміння значення своєї професії для людей, якісне виконання професійних обов'язків, дотримання професійної етики та високу професійну залученість.

Професійна відповідальність педагога є його системною особистісною якістю, результатом відображення взаємовідносин у суспільстві та освітньому середовищі, пов'язана з наявністю цінностей, вимог та норм педагогічної

діяльності. Вона формується у педагогічних працівників ЗПО в процесі їх спільної професійної діяльності як результат виконання вимог, які до них висуває держава, суспільство, педагогічний колектив та адміністрація закладу освіти. Професійна відповідальність педагога ЗПО пов'язана з його готовністю усвідомлено виконувати вимоги відповідно до професійних та соціальних норм і відповідати за свої дії перед собою, учасниками освітнього процесу, суспільством та державою. Професійна відповідальність у структурі особистості педагога є сукупністю його професійно важливих якостей, що проявляються у професійній діяльності та мають вплив на її ефективність.

У структурі професійної відповідальності виокремлюємо суб'єкт та об'єкт відповідальності. У контексті нашого дослідження суб'єктом професійної відповідальності виступає педагогічний працівник ЗПО. Вважаємо, що він як суб'єкт діяльності повинен володіти професійно важливими якостями, яких вимагає сучасність, що виявляється в професійних успіхах та можливості реалізації себе в професії, а також забезпечить ефективність майбутньої професійної діяльності.

Таким чином, відповідальність у психологічній структурі особистості характеризується як сутнісна її характеристика, а також як інтегральна властивість особистості. Соціальна відповідальність пов'язується з соціальною (рольовою) функцією педагога, яку вона приймає на себе, і яка, відповідно, має для неї певний сенс. Йдеться також про відповідальність педагога як схильність виконувати свої рольові функції, тобто дотримуватися у своїй поведінці прийнятих у суспільстві соціальних норм. Можна виділити дві групи критеріїв соціальної відповідальності педагогічних працівників ЗПО: зовнішні (соціально-психологічні: особливості соціального та освітнього середовища) та внутрішні (індивідуально-психологічні: відповідальність, сумлінність, самоконтроль, самоорганізація, інтернальний локус контролю тощо). Її структура складається з когнітивного, афективного, ціннісно-мотиваційного та конативного компонентів, рівень розвитку яких компонентів може бути низьким, середнім та високим.